

Yitirilen Bir Servet: Tiftik Keçisi ^{[1][2]}

Şule SANAL ^{1,a} Ayşe MENTEŞ GÜRLER ^{2,b} Mehmet Yavuz ERLER ^{3,c}

^[1] VI. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu, 4-6 Ekim 2018, Elazığ'da sözlü bildiri olarak sunulmuştur

^[2] Ondokuz Mayıs Üniversitesi-BAP tarafından desteklenmiştir (PYO.VET.1901.17.005)

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, TR-55139 Samsun - TÜRKİYE

² Harran Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, TR-63200 Şanlıurfa - TÜRKİYE

³ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TR-55139 Samsun - TÜRKİYE

^a ORCID: 0000-0002-5703-5752; ^b ORCID: 0000-0001-8402-7291; ^c ORCID: 0000-0002-4991-9902

Article ID: KVFD-2019-21820 Received: 24.01.2019 Accepted: 12.06.2019 Published Online: 13.06.2019

How to Cite This Article

Sanal Ş, Menteş Gürler A, Erler MY: Yitirilen bir servet: Tiftik keçisi. *Kafkas Univ Vet Fak Derg*, 2019 (Article in Press). DOI: 10.9775/kvfd.2019.21820

Öz

Anadolu'daki geçmişçi çok eskiye dayanan tiftik keçisi, başka ülkelerde de yetiştirilene kadar yüzyıllarca sadece Orta Anadolu'da, özellikle de Ankara ve çevresindeki illerde yetiştirilmiştir. Tiftik keçisinden elde edilen tiftik üretimi de yalnızca bu bölgede yapılmıştır. Ankara Sancağında 1905 yılı sayımında, yaklaşık 1 milyon beş yüz bin baş tiftik keçisi bulunduğu bildirilmiştir. Bu keçilerden elde edilen tiftik "Ankara sofı, çorap, boyun atkısı ve başörtüsü" gibi ürünlerin işlenmesinde kullanılmış ve tiftik sanayii, 16-18. yüzyılları kapsayan dönemde Ankara halkına geniş iş olanakları ve gelir sağlamıştır. Bu araştırma, 1800-1918 yılları arasında tiftik keçisi ihracatı ve tiftik ticaretine ilişkin arşiv kayıtlarının saptanması ve sonuçlarının değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Konuya ilişkin belgeler Ankara, İstanbul, Konya ve Manisa'da bulunan arşivlerde yapılan araştırmalar sonucu elde edilmiştir. Tiftik keçisinin, 19. yüzyılın ortalarından itibaren çeşitli yollarla ülke dışına çıkarılan damızlıklarla, diğer ülkelerde de yetiştirilmeye başlanması, tiftik ticaretindeki ekonomik kaybın gerek halk ve gerekse Osmanlı yönetimi tarafından yoğun biçimde hissedilmesine neden olmuştur. Tiftiğin okkası 19. yüzyılın sonlarına doğru 50 kuruştan 10 kuruşa kadar gerilemiştir. Bu durum, tiftik keçisi dış satımının çeşitli dönemlerde yasaklanmasına, yıllar süren yazışmalar ve çabaların ardından 1918 yılında "Damızlık Tiftik Keçilerinin Harice Men'i İhraç ve Teksiri Adadı Hakkında Kanunu"nun kabul edilmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, tiftik keçisi yetiştiriciliğinin canlandırılması için geç de olsa alınan önlemlere rağmen, beş yüz yıl boyunca Anadolu topraklarında yetiştirilen önemli bir ticaret tekeli yitirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Tiftik keçisi, Tiftik ticareti, Tiftik sanayii, Ankara

A Lost Wealth: Angora Goat

Abstract

The Angora goat, which has a history deeply rooted in Anatolia, has been raised for centuries exclusively in the middle regions of Anatolia, especially in Ankara and the surrounding cities. The mohair that is produced from the Angora goat, too, has only been produced in this region. It has reported that there were approximately 1.500.000 Angora goats in the Ankara district in 1905 census. The mohair obtained from these goats was used to process Ankara cloth, socks, neck scarves and head scarves, and in the period between the 16th and 18th centuries, the mohair industry provided a wide range of jobs and income to the people of Ankara. This research was carried out in order to determine the records of Angora goats and mohair trade and to evaluate the results between 1800 and 1918. Related documents were obtained from the archives in Ankara, İstanbul, Konya and Manisa. With the expulsion of angora goat breeding to other countries starting from the middle of the 19th century in different ways, the economic loss in mohair trade has been felt intensely by both the people and the Ottoman administration. By the end of the 19th century, the okka of mohair fell from 50 kuruş to 10 kuruş. In this case, the prohibition of the export of Angora goat in various periods; and after many years of correspondence and efforts, in 1918, the Law on the "Prevention of the sale of breeding Angora goats abroad and its improvement" was adopted. As a result, despite the late preventions to revitalize the cultivation of Angora goats, an important source of trade for five hundred years in Anatolia has been lost.

Keywords: Angora goat, Mohair trade, Mohair industry, Ankara

GİRİŞ

Tiftik keçilerinin Anadolu'da yetiştirilmesine ait bilinen en eski kayıtlar Hitit dönemine götürülebilmektedir. Bazı Hitit

eserleri üzerinde tiftik keçisi figürü bulunması ve tiftiğin dokumacılıkta kullanılmış olması bu durumu ortaya koymaktadır ^[1]. Batu ^[2], tiftik keçilerinin 13. yüzyılda Türk göçerler tarafından Ankara civarına getirildiklerini ve iklim

İletişim (Correspondence)

+90 414 3183917

mentesgurler@gmail.com

uygun olduğu için burada geliştiklerini öne sürmektedir. Anadolu'yu 15-17. yüzyıllar arasında dolaşan gezginler, tiftik keçilerinin Kızılırmak ve Sakarya nehirleri arasındaki bölgede yetiştirildiğini bildirmişlerdir. Bu keçilerin tüylerinin ipek gibi ince ve parlak, yapağlarından üretilen kumaşın¹ ise çok zarif olduğunu vurgulamış ve bu sof kumaşın dokunuşu, işlenişi ve ticareti hakkında bilgi vermişlerdir^[2-5]. Evliya Çelebi, 1648 yılında gittiği Ankara Vilayetinin sof yeri olduğunu ve bu sofun başka yerde bulunamayacağını belirtmektedir^[6]. İngiliz gezgin William James Hamilton 1820'li yıllarda Ankara'da tiftik keçisi ticaretinin çoğunlukla Ermeniler tarafından yürütüldüğü belirtmiş; Beypazarı yöresinin 1845 yılı resmi kayıtlarında, halkın önemli bir kısmının tiftik keçisi yetiştirdiği ve İspanyol merinosuyla melezlenmesi sonucu çok daha fazla verim alındığı vurgulanmıştır^[7]. Fransız hükümeti tarafından Anadolu'nun tarihi coğrafyasını incelemek üzere 1833 yılında gönderilen mimar-arkeolog Texier'in, Beypazarı'nda karşılaştığı ticari hareketliliği Avrupa kentlerine benzetmesinin arka planında sof ihracatının bulunduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, Batılı şirketlerin bu tarihlerde Ankara'daki irtibat büroları vasıtasıyla tiftik alımı yaptığı bilinmektedir^[3,8].

Bahse konu dönemde, tiftik keçisinin uzun, hafif yağlı olan yünlerinden eğrilerek yapılan iplerle dokunan sof kumaştan yapılan kıyafetlerin, gösterişli ve dökümlü olması nedeniyle tercih edildikleri görülmektedir. Tiftik tek başına ya da yünlü ve ipekli kumaşlara katılarak, düğme, ilik, sırma şerit, giysi, aksesuar, peruk, peruka ve postiş imalatı ile iç dekorasyon ve askeri amaçla kullanılmıştır^[8,9].

Osmanlı İmparatorluğu, tiftik üretiminde 19. yüzyılın ilk yarısına kadar rakipsiz kalmıştır. Ankara bölgesindeki 1.355 tiftik tezgâhında yapılan üretim ile, her yıl 20 bin ton kumaşın Avrupa'ya ihraç edildiği ifade edilmektedir^[10]. Ancak, 1839 yılından sonra İngiltere'de kurulan modern sanayiye dayalı tiftik endüstrisi, tiftiklerin daha iyi değerlendirilmesini sağlamış ve buna paralel olarak Amerika ve Güney Afrika'da modern yöntemlerle yetiştirilen tiftik keçisi sayısında artış görülmüştür. Bu ortamda, çiftçilere tarım yöntemlerinin öğretilmesi ve tiftik keçilerinin ıslahı amacıyla kurulan "Ankara Numune Tarlası" ve "Çoban Mektebi" 1898 yılı sonlarında açılmıştır. Fakat, tiftik piyasasında İngilizler ve Amerikalıların söz sahibi olması; keçi yetiştiriciliğinin kârlı bir iş olmaktan çıkması; halkın ilgisizliği ve kısıtlı kadro ve eğitim kalitesinin düşüklüğü nedeniyle ağıl bölümü 1908'de kapatılarak Ziraat Ameliyat Mektebine dönüştürülmüştür^[11]. I. Dünya Savaşı ve dünyadaki ekonomik kriz döneminde tiftik ihracatı tamamen durmuş ve elde edilen tiftiklerin iç piyasada da değerlendirilememesi nedeniyle, tiftik üreticisi büyük bir sıkıntı içine düşmüştür^[11,12].

Bu araştırma, beş yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun tekelinde kalan tiftik keçisi yetiştiriciliği ile tiftik sanayindeki öncü konumun kaybedilmesi, bu sektördeki egemenliğin sona ermesi ve Osmanlı'nın bu sektörü yeni-

den canlandırma çalışmalarını belgelerle incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

MATERYAL ve METOT

Araştırmada, Ankara, İstanbul, Konya ve Manisa'da bulunan T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet ve Osmanlı dönemi belgeleri ile Milli kütüphanedeki kaynaklarda, tiftik keçisi ihracatı, tiftik ticareti, Osmanlı'da tiftik keçisi ve tiftiğin durumuna ilişkin belgeler saptanmış ve tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Aynı zamanda, kronolojik olarak incelenen arşiv belgelerinin özetlenmesi ile konunun tarihsel panoraması çıkartılmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın kapsadığı yıllara (1800-1918) ilişkin ulaşılabilen ilk belgeler tiftik ipliği vergileri hakkında olup, 1811 yılına tarihlenmektedir. Bu belgelerde^{2,3,4} tiftik ipliği ticaretinde "gümrük vergisi" dışında "Resm-i miri" adındaki vergi, 1 okka (1.238 gr) tiftik için İstanbul'da 10, İzmir ve Halep gibi illerde ise dokuz akçe olarak bildirilmiştir. 1865 yılında; İzmirli bir tüccarın "Çengelli" ve "Dehrem" olarak bildirdiği tiftiklerin vergilendirilmesine ilişkin bir belge⁵ saptanmıştır. Yine aynı yıla ait bir belgede⁶ Bolu, Mudurnu, Gerede, Dörtdivan, Çağa, Mengen ve Viranşehir'deki tiftik keçisi sayısının artması nedeniyle, 69.450 kuruş olan verginin yükseltilmesi gerektiği bildirilmektedir. Ayrıca, tiftik keçisi yetiştirilmesi ve vergilendirme konularında yazışmalar⁷ mevcuttur. 1869 yılında; yukarıda adı geçen İzmirli tüccarın "Çengelli" ve "Dehrem" olarak ifade ettiği tiftiklerin, Ankara'nın fenik tiftiğinden daha kalitesiz olmasından dolayı, gümrük vergisi indirimi yapılması talep edilmiştir. 1872 yılında; ticari bir şirketin, tiftik keçilerinin derileri ve değişik kalitede tiftikler için verilen fiyatları içeren yazışmalarında⁸, 22 balya tiftik için 4.269 kuruş perakende fiyat önerisi verildiği görülmektedir. 1882 yılında; tiftik ve tiftik keçilerine ilişkin sorunlar ve çözüm önerileri Ziraat Müfettiş-i Evveli Aramyan'ın 8 Nisan 1882 tarihli raporunda⁹ detaylı bir şekilde verilmiştir. Söz konusu raporda; "*Osmanlı'da yalnız altı vilayette tiftik keçileri olup bunların en kalitelisi Ankara, Kastamonu ve Bursa vilayetlerinde ve kalanı da Konya, Van ve Sivas vilayetlerinde bulunur. Her birinden birer okka tiftik alınmaktadır. Bu keçiler ülke dışında yalnız Ümit Burnunda yetiştirilir, bir milyon olup 1.5 milyon okka tiftik alınmaktadır. Ankara, Kastamonu vilayetleri dahilinde Çorpa, Yabanabad, Kıbrısı ve Gerede tiftiği gibi ince ve uzun ve parlak ve beyaz nevi tiftik elde edilememektedir.*" denilerek tiftik

² OA., CML.00430.17410.001

³ BOA., CML.00430.17410.002

⁴ BOA., CML00677.27765.001

⁵ BOA.A.MKT.DV.00069.00015.002

⁶ BOA., A. MKT. MHM.00335.00098.002

⁷ BOA., A. MKT. MHM.00335.00098.003

⁸ BOA., HR.TO.00558.00126.001

BOA., HR.TO.00558.00126.001

BOA., HR.TO.00558.00125.001

⁹ BOA., A.MKT.MHM727/6, S. 2-1, 27 Mart 1298 (8 Nisan 1882)

¹ Ankara sofı, Ankara keçisinden elde edilen tiftikten dokunan bir çeşit kumaştır

üretimine ilişkin genel coğrafi bilgiler verilmiştir. Raporun devamında, Avrupalılar tarafından, otuz sene (1850'li yıllar) tiftik tekesi satın alınarak Amerika, Afrika ve Avusturalya'ya ithal edildiği; ancak yalnız Afrika'nın Ümit Burnunda pek çok adi keçi bulunduğu için tiftik tekeleri ile melezleme çalışmalarının kısa sürede başarılı sonuç verdiği vurgulanmıştır. Ümit Burnu'nda Osmanlı'dan alınan 2.800 tekenin bir milyon baş keçiye ulaştığı, tiftik veriminin hayvan başına bir okkadan bir buçuk okkaya çıktığı belirtilmiştir. Osmanlı'dan teke ihracatı yasaklansa bile, Ümit Burnu'nda ulaşılan sayısal büyümenin engellenemeyeceği, aksine ihracata izin verilirse güzel tekeler aranacağından doğal olarak hayvan sahiplerinin bunları yetiştirip satacağı ve böylece ülkeye para geleceği hususu üzerinde durulmuştur. Ümit Burnu'nda iklim ve arazi koşullarının uygunluğu ve hayvanların iyi beslenme ve bakım şartlarından dolayı hem üretimin arttığı hem de hastalıklardan ölümlerin engellendiği belirtilmiştir. Ayrıca, tiftiğin İngiltere'ye deniz yolu ile gönderilmesinin masrafları azalttığı, bununla birlikte vergi alınmadığı gibi devlet tarafından belirlenen koşullara uygun hayvanlara yirmiden elli liraya kadar teşvik verildiği vurgulanmıştır. Ankara'da tiftik yetiştiriciliğinin daha zor koşullarda daha az kârla yapılabilmesinden dolayı ve özellikle Nisan ayında ödenen vergiler nedeniyle, üreticinin borcunu ödeyebilmek için tiftiğini bazen de hayvanını ucuz alden çıkartmak zorunda kaldığı belirtilmektedir. Söz konusu dönemde tiftik fiyatının düşmesinin nedeninin Ümit Burnu'ndaki hasılatın artmasından kaynaklanmadığı sayısal verilerle (Tablo 1) desteklenmektedir.

Raporda, halkın eğitilerek hayvan başına alınan tiftik miktarının yükseltilmesi ile Ümit Burnu'nda üretilen tiftik ile rekabet edilebileceği önerilmektedir. Ayrıca, tiftik keçilerin bilimsel yöntemlerle bakım beslemelerinin yapılabilmesi ve ıslah edilmesi için Ankara'da 4.000-5.000 dönümlük bir çiftlik içinde çoban okulu kurulması istenmektedir. 1886 yılı; İngiltere sefaretinden gelen yazıda¹⁰, tiftik keçisinin dört asırdır ihraç edildiği ve 1877 yılında çıkartılan nizamname ile getirilen yasağın yeniden değerlendirilmesi istenmektedir. Buna gerekçe olarak, soğuk geçen kış mevsiminde yalnızca dişi ve kuzularda yüksek oranda kayıp olduğu ve kalan erkeklerin ihraç edilmesinin ya da kesilmesinin

¹⁰ BOA.HR.TO.00260.00013.001

gerekliliği bildirilmiştir. Afrika, Amerika ve Asya'da zaten tiftik keçisi yetiştirildiği ve Osmanlı ihraca izin versin ya da vermesin bunların zaten çoğaltılacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca, resmi ihracat olmadığında kaçak yollardan bunun yapılacağını ve bir keçinin değeri 2-3 lira iken keçi başına beşten 10 liraya kadar kazanç sağlanacağını belirterek, yasağın kaldırılmasını önermektedir. 1893 yılı; Ticaret ve Nafia Nezareti ile Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretinin yazışmalarında¹¹ "numune tarlasının" 10 bin kuruşa alındığı (fakat sıkıntılar olduğu ve sorumluların bulunmadığı), Ankara'da alınan bu tarlanın satışı ile kurulacak olan "numune ağılının" 220 bin kuruşa mal olacağı ve bir an evvel kurulması için Ziraat Bankası'na başvurulmasının gerektiği belirtilmektedir. 1894 yılı; Çoban mektebi, "numune tarlası" ve "ağılı" için uygun yer seçimi, alımı, komisyon kurulması ve 1882 yılında Komisyon Başkanı Aramyan Efendinin verdiği rapora atıfta bulunulmuş, Ankara'ya bir çeyrek mesafede Çubukabad çayının çevresindeki 500 dönümlük yerin alınması ile daha önce alınan 350 bin dönümlük arazinin de işe yarayacağı bildirilmiştir¹². Öte yandan aynı yılın sonlarına doğru, 24 Kasım 1894 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen yazıda¹³ Ankara Vilayeti tiftik ticaretinin daha önce yıllık 600 bin lira iken, Ümit Burnu'nda tiftik keçilerinin yetiştirilmesinden dolayı 15-20 bin lira azaldığı vurgulanmıştır. Ümit Burnu'daki hayvanların damızlıklarının Ankara'dan gittiği, beş yıl sonra yeni damızlıklara ihtiyaç duyulduğu için 15-20 yıl ihracatın yasaklanması ve yalnız Ankara'da değil sahil kasabalarında da dikkatli olunmasını isteyen "Şuray Devlet" kararı bildirilmiştir. 1895 yılı; İngiltere Sefaretinden gönderilen yazıda¹⁴, Ümit Burnu'nda tiftik keçisi yetiştirilmesi sonucunda doğan rekabetten dolayı okkası yarım altın olan tiftiğin 10-12 kuruşa düşmüş olmasına karşın, yeniden damızlık ihtiyacı olduğu için ihracata izin verilmesi, aksi takdirde bir miktar damızlığın hediye edilmesi istenmektedir. Aynı konu, Ankara Vilayet Gazetesinde¹⁵ yayımlanan köşe yazısında ele alınmıştır. 1896 yılı; Mart ayına ait bir belgede,¹⁶ dış

¹¹ BOA., BEO.000361.027034.001; BOA., BEO.000361.027034.002

¹² BOA., ŞD.00518.00002.001-002

¹³ BOA., DH.MKT.02069.00007.001

¹⁴ BOA., A.MKT. MHM. Nr 727\6,10

¹⁵ Milli Kütüphane 1961 SC 34-36 Sayı 0206

¹⁶ BOA., BEO.000766.057381.002

Tablo 1. Yıllara göre tiftik üretimi ve fiyatı*

Yıl	Osmanlı'da Üretilen Tiftik (Okka)	Ümit Burnunda Üretilen Tiftik (Okka)	Toplam	Birim Fiyat (Kuruş)
1872	950.000	250.000	1.200.000	16
1873				30**
1874				42
1878	950.000	776.000	1.700.000	38-46
1878				30
1879	784.000	1.270.000	1.900.000	33
1882	-	-	2.150.000	17-20

* BOA., A.MKT.MHM727/6, S. 2-1, 27 Mart 1298 (8 Nisan 1882); ** Tiftiğin kullanımına ilişkin değişiklikler

rekabet yüzünden fiyatların düştüğü, aynı zamanda vergilerden dolayı çiftçinin zor durumda olduğu, hatta tefecilerden para aldıkları, bu nedenle vergilerin Mart ve Nisan ayları yerine Temmuz ayında ve üç taksitte ödenmesinin kabul edilmesi istenmektedir. 1 Eylül 1896 tarihli bir belgede¹⁷ de, Ankara'da numune tarlası kurulması için arazinin hazır olduğu, ancak gerekli binaların yapımı için ödemelerde aksaklıklar yaşandığından bahsedilmektedir. 1899 yılı; 23 Mart 1899 tarihinde Amerikalıların keçi alma talebi ve bununla ilgili izin konusunu içeren bir belge¹⁸ vardır. Bu istek üzerinden çok vakit geçmeden 15 Nisan 1899¹⁹'de Kıbrıs'ta bulunan tiftik keçilerinin ıslahı için Kıbrıs'a 100 baş keçinin gönderilmesi istenmiş ve keçilerin nakline 1 Mayıs 1899²⁰ tarihinde müsaade edilmiştir. 1900 yılı; Anadolu'dan Avrupa'ya gönderilen tiftiklerin ıslatılması vb. hileler yapıldığı için Ümit Burnu tiftiklerinin tercih edildiği vurgulanmış, bu konuda önlem alınması²¹ istenmiştir. 1901 yılı; Konya'daki keçilerin ıslahı için Ankara'dan satın alınacak keçileri konu alan bir belge²² saptanmıştır. 1904 yılı; 8 Ağustos 1904 yılında Dâhiliye Nezareti, tiftik keçisi sevkinin yasaklanmasına rağmen halen İstanbul'a sürüler halinde sevk devam ettiği, bununla ilgili önlem alınması gerekliliğine dair bir tezkere²³ göndermiş; bu tezkereye 11 Ağustos'ta²⁴ sağlıklı, genç ve döl verimine elverişli keçilerin kesilmediği ve sürüde kullanıldığı, hasta olanların da kasaplık olarak kullanıldığı ve özel izin olmadan yurtdışına kesinlikle çıkartılmadığı şeklinde yanıt verilmiştir. 1905 yılına ait sekiz adet belge mevcuttur. Dâhiliye Nezareti'nden, 29 Mart 1905 tarihinde Kastamonu, Bursa, Ankara ve Konya vilayetlerine hitaben yazılan bir yazıda²⁵, tiftik keçilerinin ihracı yasak olduğu bildirilerek İstanbul'a sevk edilen keçilerin neden ve ne kadar sevk edildiği sorulmuştur. 5 Nisan 1905 tarihli Ankara Vilayeti'nin Dahiliye Nezareti'ne yazdığı cevabi yazıda²⁶ özetle; "sevk edilen hayvanların damızlık olmadığı ve kışa dayanamayacak yaşlı hayvanların kesim için başka illere gönderildiği, 1904 yılında gelen emre uygun olarak damızlık keçilerin sevkine kesinlikle izin verilmediği ve Ankara Vilayeti ve kazalarında yasağa uyulduğu ve keçilerin 7 yaşından sonra tüyleri bozulduğu için kesildikleri 1.5 milyon Tiftik Keçisi olduğu" bildirilmiştir. Kastamonu Vilayeti'nden ise; "ihracat yasağına" uyulduğu ve keçilerin 7 yaşından sonra tüyleri bozulduğu için kesildikleri bildirilmiştir²⁷. Aynı yıldaki diğer belgeler^{28,29,30,31} ise yakalanan sürülere ilişkin yazışmalardır. Bir başka belgede³² ise Ankara

Vilayeti ve kazalarında tiftik keçisi sayıları tek tek verilmiş ve vilayette toplamda 1.488.507 adet tiftik keçisi bulunduğu bildirilmiştir. 1906 yılında; elde edilen belgelerde tiftik keçisi ihraç yasağının uygulanmasında zorluk çekildiği ve sorumluların kontrolleri zamanında yapması³³, yapmayanlara ceza verilmesi istenmiştir^{34,35}. Aynı yıl kasaplık keçi miktarı 1905 Ağustos-Aralık aylarında Konya, Ankara, Eskişehir, Bolu, Gerede ve Çerkeş'te toplam 20.166³⁶ olarak bildirilmiştir. Sahrayı Cedid tahaffuzhanesinin yazısında kasaplık keçi sayısı, Ağustos ayına kadar 2.585 olarak bildirilmiştir. 1 Ocak 1906 tarihinde Ziraat Nezaretinin Dâhiliye Nezaretine yazdığı yazıda³⁵ yasağa rağmen İstanbul'a sürüler halinde sevk yapıldığı bunların geri gönderilmesinin mümkün olmadığı için yakalanan hayvanların alıkonulması gibi bir ceza uygulanması önerilmiştir. Ayrıca yine aynı yazıda kısırlaştırılmamış erkek keçilerin 4, dişilerin ise 5-6 yaşına kadar tüylerinin nefasetini koruduklarından, bu nedenle kısırlaştırılmamış erkek keçilerin ve 5-6 yaşındaki dişi keçilerin İstanbul'a ve diğer vilayetlere gönderilmesinin engellenmesi istenmiştir. 1908 yılı; Avusturya Konsolosluğunun 50 baş tiftik keçisi almak için Hariciye Nezareti ile Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne yazdığı yazılar^{37,38} görülmektedir. 1909 yılı; Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden, damızlık tiftik keçilerinin ihracatının yasaklanmasına ilişkin bir kanun³⁹ hazırlanması istenmiştir. İzleyen dönemde Avusturya'ya 50, Ümit Burnu'na da 500 baş⁴³ tiftik keçisinin ihracatına izin verildiğinin duyulması üzerine Ankara'dan^{40,41}, Bilecik-Eskişehir'den⁴², Beypazarı'ndan⁴³ ve Bursa'dan⁴⁴ gelen tepki telgrafları Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir. Bu yazılarda "... umum vilayetimiz ahalisinin servet-i umumisini sekteye uğrattığından, değil elli baş, bir baş tekenin ihracına katıyen müsaade edil-memesini umum ahalimiz namına istirham ederiz"⁴² talebi ile "Tiftik keçisi ihracatı memleket servetinin can damarını kanatacağı"⁴⁵ vurgusu dikkat çekmektedir. Bu telgraflara "Avusturya Sefareti müracaatı üzerine istisnai surette olmak üzere yavrularıyla beraber yalnız 50 keçinin ihracına izin verilerek irade-i seniyyece müsaade olunmuş, şimdi geri alınması muğayir-i nezaket bir hareket olacağı ve bu miktar keçinin çıkarılmasında mühim bir zarar vermeyeceği" yanıtı verilmiş ve keçilerin "bu defalık" ihracı 24 Ağustos 1909 tarihinde Sadrazam tarafından onaylanmıştır. Bu durum 7 Aralık 1909 tarihinde "Mecli-si Mebusan" da yoğun bir şekilde tartışılmıştır⁴⁵. 1910 ve 1911 yılları: 1909 yılında, Avusturya'ya ihraç edilmesine izin verilen keçiler hakkında Avusturya Sefareti, Hariciye ve Dâhiliye Nezaretleri ile ilgili iller arasında yoğun bir yazışma trafiği tespit edilmiştir.

¹⁷ BOA., ŞD.00522.00052.001

¹⁸ BOA., HR.İD.02120.00046.001

¹⁹ BOA., YA.RES.00100.00004.004

²⁰ BOA., YA.RES.00100.00004.001

²¹ BOA., DH.MKT.02351.00038.001

²² BOA., BEO.001682.126110.001

²³ BOA., DH.MKT.00882.00042.002

²⁴ BOA., DH.MKT.00882.00042.003

²⁵ BOA., DH.MKT.00882.00042.007

²⁶ BOA., DH.MKT.00882.00042.009

²⁷ BOA., DH.MKT.00882.0042.004

²⁸ BOA., DH.MKT.00882.00042.010

²⁹ BOA., DH.MKT.00882.00042.012

³⁰ BOA., DH.MKT.00882.00042.011

³¹ BOA., DH.MKT.00882.0042.013

³² BOA., DH.MKT.00882.00042.008

³³ BOA., DH.MKT.00882.00042.018

³⁴ BOA., DH.MKT.00882.00042.023

³⁵ BOA., DH.MKT.00882.00042.020

³⁶ BOA., DH.MKT.00882.00042.015

³⁷ BOA., BEO.003293.246951.001

³⁸ BOA., H BOA., R.İD.02120.00110.001

³⁹ BOA., BEO.003689.276610.001

⁴⁰ BOA., DH.İD.00104.1.00001.003

⁴¹ BOA., DH.İD.00104.1.00001.002

⁴² BOA., DH.İD.00104.1.0001.005

⁴³ BOA., DH.İD.00104.1.00001.003

⁴⁴ BOA., DH. MUİ.00022.2.00029.002

⁴⁵ BOA., DH.İD.00104.1.00001.017

1913 yılı; Ekim ayında yapılan yazışmalarda Amerika Birleşik Devletleri Washington sefaretinin⁴⁶ Amerika'ya gümrüksüz tiftik keçisi ihraç talebi ve bunun için tiftik keçisi ihracatı yasağının kaldırılması isteği Osmanlı hükümetince ret edilmiştir⁴⁷. 1914 yılı; Bakanlar Kurulunda Tiftik ihracına izin verilmesi konusu görüşülmüştür⁴⁸. 1918 yılı; 11 Nisan 1918 tarihinde Osmanlı Meclis-i Mebûsan'ı tarafından kabul edilen bir yasayla, "*Damızlık Tiftik Keçilerinin Harice Men'i İhraç ve Teksiri Adadı Hakkında Kanun*" kabul edilmiştir⁴⁹.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Çalışmamızda elde edilen belgeler incelendiğinde, 1882 yılındaki rapora⁹ kadar olan kayıtların⁴⁻¹⁰ tiftik ve tiftik keçisinden alınacak vergi miktarları ile satış fiyatı hakkında olduğu görülmektedir.

Bu tarihten sonraki belgelerde tiftik keçisi ihracatından doğan sıkıntılar ve ihracatın engellenmesi konusunun öne çıktığı saptanmıştır. Ümit Burnu'nda Tiftik Keçisi yetiştirilmesinin olumsuz ticari sonuçlarının 1800'lü yılların sonundan itibaren hem Anadolu halkı hem de Osmanlı idaresi tarafından şiddetle hissedildiği ve Devletin konuya dair ciddi önlemler almaya çalıştığı anlaşılmaktadır⁴³⁻⁴⁸. Buna karşın, tiftik keçisi ihracatının serbest bırakılması yönünde yoğun bir siyasi baskı olduğu görülmektedir^{13,40,41,49}.

Aramyan'ın 8 Nisan 1882 tarihli raporunda⁹, Ümit Burnu ile Osmanlı'da tiftik keçisi yetiştiriciliğinin karşılaştırıldığı görülmektedir. Tiftiğin Ümit Burnu'ndan İngiltere'ye deniz yolu ile gönderilmesinin masrafları azalttığı, bununla birlikte vergi alınmadığı gibi devlet tarafından belirlenen koşullara uygun hayvanlara yirmiden elli liraya kadar teşvik verildiği vurgulanmıştır. Buna karşın, Osmanlı'da tiftik yetiştiriciliğinin daha zor koşullarda daha az kârla yapıldığı, aynı zamanda erken alınan vergiler yüzünden^{17,51} üreticinin zor durumda kaldığı belirtilmektedir. Raporda üreticinin eğitilebilmesi için "*Çoban Mektebi*" açılması ve bir "*Numune Tarlası*" yapılması önerisinde bulunulmuştur. İzleyen dönemde 1893¹², 1894¹³ ve 1894¹⁸ yıllarına ait belgelerde çoban mektebi ve numune ağıllı kurulması çalışmalarına dair yazışmaların olması da Aramyan'ın önerilerinin yetkili makamlarca dikkate alındığını göstermektedir. Ancak, çalışmamızda mektebin açılışına ve kapanmasına dair belgelere ulaşılamamıştır. Araştırma bulgularımıza paralel olarak Keskin¹¹ "*Numune Tarlası*" ve "*Çoban Mektebi*" kuruluş çalışmalarını hakkında bilgi vermiş, ancak Aramyan'ın raporundan söz etmemiştir. Tiftik keçisi yetiştiriciliğini geliştirmek amacıyla yapılan bu çalışmaların hedeflenen sonucu sağlamadığı düşünülebilir.

Tiftik keçisinin yurt dışına çıkışına 1860 yılından sonra

⁴⁶BOA., BEO .004224.316734.002

⁴⁷ BOA., HR.HMŞ.İŞO.00059.0025.002

⁴⁸ BOA., DH.İ.UM.00077.2.00001.05.004

⁴⁹ BOA., İ.DUİT.00090/8

bazı engellemeler getirilmeye başlandı¹³, İngiliz konsolosluğundan¹³ gelen bir yazıda yasaklama tarihi 1877 olarak geçerken, bazı kaynaklarda ise^[2,5,9] tiftik keçisinin dış satımının 1881 yılında Padişah fermanıyla yasaklandığı bildirilmektedir. Ancak, arşiv çalışmalarımızda bahsedilen her iki yasaklama belgesine de ulaşılamamıştır.

1886 yılında İngiliz Sefaretinden gelen bir yazıda¹¹, tiftik keçisi ihracatının açılma talebinin gerekçelerinden biri soğuk geçen kış mevsiminde dişi ve kuzularda görülen ölümler olarak belirtilmiştir. İzleyen dönemlerde kuraklık ve kıtlık nedeniyle 1870 ve 1874-1875 senelerinde tiftik keçisinin soyunun tükenme tehlikesi ile karşı karşıya kalındığı rapor edilmiştir^[13]. Bu dönemde yaşanan Ankara keçisi ölümlerinin, uluslararası pazarlarda İngilizlerin öncülüğünde ortaya çıkan yeni rakiplerle yarışta, Osmanlı devletinin elini zayıflattığı ve coğrafi öncülüğe sahip olmanın bu ürün üzerinde rekabet avantajı getirmediği ileri sürülebilir.

Tiftik keçisi ihracatına yasak getiren kanun teklifi^{4,12} için 1909 yılında başlayan çalışmalar, 1918 yılında, Osmanlı Meclis-i Mebûsan'ında "*Damızlık Tiftik Keçilerinin Harice Men'i İhraç ve Teksiri Adadı Hakkında Kanun*"nun⁵² kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak, bu süreçte Osmanlı Devleti'ne gerek Avrupa ülkelerinden gerekse Amerika Birleşik Devletleri'nden çok yoğun siyasi baskıların yapıldığı belirlenmiştir. 1909 yılında Tiftik keçisi ihracatındaki maddi kaybın etkisinin yetiştirici tarafından hissedilmeye başlanmasıyla beraber, Devletin halk tarafından "*protesto*" edildiği ve Meclis-i Mebûsan'da⁴⁸ tartışmalar yapıldığı görülmüştür. Özellikle, ihraç edilecek keçilerin sevki konusunda yoğun yazışmaların olduğu belirlenmiştir. Bu durum ihraç yasağının siyasi baskılara karşı gelemeyen Devlet tarafından bizzat ihlal edildiğini göstermektedir.

Müftüoğlu ve Öznacar^[12], dünyanın çeşitli bölgelerinde titizlikle yapılan yetiştiriciliğe rağmen, buralarda elde edilen tiftiklerin yumuşaklık ve incelik gibi önemli özellikleri bakımından, Anadolu'da üretilen tiftiklerin seviyesine ulaşamadığını bildirmişlerdir. Aramyan'ın raporunda da⁹ bu durum açıkça belirtilmiştir. Utkanlar^[14], Prof.Dr. Samuel Aysoy'un bu özelliği Anadolu'daki havanın iyonizasyonuna bağladığını ifade etmektedir. Okaner^[15]; "*Kap tiftiğinin dayanıklılığı ve esnekliği Türk tiftiğine göre azdır. Kap tiftiklerinin rengi sarımtıraktır oysaki Türk tiftiği bembeyazdır. Amerika tiftiğinde ise tiftikte istenmeyen kemp kılı denilen küçük kıllar Türk tiftiğinden yüksektir. Aynı zamanda 1/3 oranında daha kalındır*" demektedir. Bu verilerden hareketle, yetiştirme şartları, basit dokuma tezgâhları gibi tüm olumsuzluklara rağmen tiftik kalitesini etkileyen coğrafi bir üstünlüğün bulunduğu iddia edilebilir.

Osmanlı Devleti'nin, Tiftik keçisinin başka coğrafyalarda yetiştirilmesine kadar, tiftik keçisi ve bundan elde edilen moher (yün) iplik ve onun işlenmesi ile elde edilen sof kumaşı üretimi konusunda bölgesel pazarlarda rakipsiz gelir elde etme avantajını yakaladığı söylenebilir.

Sonuç olarak, tiftik keçisinden elde edilen tiftik, Osmanlıda çok önemli bir ekonomik değer oluşturmuş ve dünyaya Anadolu'dan yayılmıştır. Tiftik keçisi bazen padişahların hediye vermesi, bazen kaçak yollardan ve bazen de siyasal baskılar ile Anadolu topraklarından çıkarılmıştır ve götürüldüğü her yerde ana vatanından çok daha iyi bakım ve beslenme yöntemleri uygulanmasına rağmen, istenilen ürün kalitesi elde edilememiştir. Tiftik keçisinin zirai, ticari, coğrafi ve tarihî yönlerinin yansira önemli bir kültür mirası olarak da değerlendirilmesi gerektiği ileri sürülebilir.

KAYNAKLAR

- 1. Palaz Erdemir H:** Antikçağ Anadolu ekonomik hayatında kadın emeği ve dokuma. **In,** Gökçek LG, Yıldırım E, Pekşen O (Eds): Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat. 571-573, Değişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- 2. Batu S:** Ankara keçisinin tarihi ve menşei hakkında bir tetkik. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayını, 6-13, Ankara, 1940.
- 3. Bozkurt T:** Seyahatnamelerde Beypazarı. *Tarih Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 258-291, 2012.
- 4. Dölen E:** Tekstil tarihi: Dünya'da ve Türkiye'de tekstil teknolojisinin ve sanayinin tarihsel gelişimi. Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, 71-130, İstanbul, 1992.
- 5. Tamur E:** Tiftik keçisi ve Ankara tiftik dokumacılığı: Tükenen bir zenginliğin ve çöken bir sanayinin tarihsel öyküsünden kesitler. Ankara Ticaret Odası, 21-63, Ankara, 2003.
- 6. Evliya Çelebi: Günümüz Türkçesiyle** Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit, 2. Cilt- 2. Kitap, Haz. Kahraman SA, Dağlı Y. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 526-527, 2008.
- 7. Erler MY:** Animals during disasters. **In,** Faroqhi S (Ed): Animals and people in the Ottoman Empire. Eren Yayınları, 333-353, İstanbul, 2010.
- 8. Webb Yıldırım G:** XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İngiliz Tiftik Ticareti. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
- 9. Üstar F:** Tiftik ve Tiftikçiliğimiz. Üniversite Kitabevi, 1-154, İstanbul, 1940.
- 10. Batu S:** Türkiye keçi ırkları ve keçi yetiştirme bilgisi. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayını, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1951.
- 11. Keskin Ö:** Osmanlı İmparatorluğu'nda modern ziraat eğitiminin yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi. *OTAM*, 28, 87-106, 2010. DOI: 10.1501/OTAM_0000000557
- 12. Müftüoğlu Ş, Öznaçar K:** Tiftik keçisi yetiştiriciliği ve tiftik. Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü Lalahan Zootečni Araştırma Enstitüsü, Yayın No: 29. Ankara, 1972.
- 13. Erler MY:** Osmanlı Devleti'nde kuraklık ve kıtlık olayları (1800-1880). Libra Yayınları, 333-337, İstanbul, 2010.
- 14. Utkanlar N:** Dünyada tiftik keçisi yetiştiriciliği ve tiftikçiliğimizin milli ekonomimizdeki yeri. Sümerbank, Merinos Yünlü Sanayii Müessesesi Eğitim Bürosu Yayınları, Sayı: 31, Bursa, 1965.
- 15. Okaner H:** Türk tiftiğinin en mühim mihaniki vasıfları. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1945.